

1.01
Prejeto 15. 12. 1998

UDK 330.342.15(497.1)"1948/1953"

Zdenko Čepič*

Oris načel zagotovljene preskrbe v Jugoslaviji v obdobju 1948-1953

IZVLEČEK

Avtor predstavlja sistem zagotovljene preskrbe, ki je veljal v Jugoslaviji od leta 1948 do 1953, ko je bil ukinjen in je začela preskrba prebivalstva temeljiti na 'trgu'. Za sistem zagotovljene preskrbe, uvedba tega je bila sicer potrebna zaradi hitrega večanja števila zaposlenih v neagrarni proizvodnji, a je imel tudi močan politično ideološki namen, je značilna popolna prevlada države v oskrbi. Da je bil porabnik uvrščen v zagotovljeno preskrbo je moral biti zaposlen in biti socialno zavarovan pri državnem zavodu. Količina živil, ki jih je posamezni porabnik dobival, je bila odvisna od težavnosti njegovega dela. Značilne so bile potrošniške nakaznice za osnovna živila in za industrijske izdelke, obutev, oblačila itd. Omogočeno pa je bilo tudi kupovanje na prostem trgu, vendar po znatno višjih cenah. Od leta 1951 se je sistem zagotovljene preskrbe nekoliko sprostil in večji poudarek je bil dan prosti prodaji, septembra 1951 pa so potrošniške nakaznice za živila nadomestili denarni boni. Od konca leta 1953 so se vsi denarni prijemki izplačevali le še v gotovini in sistem 'kart' je bil odpravljen.

Ključne besede: preskrba, trgovina, zakonodaja, gospodarska politika, Federativna ljudska republika Jugoslavija

ABSTRACT

AN OUTLINE OF THE GUARANTEED SUPPLY SCHEME IN YUGOSLAVIA BETWEEN 1948 AND 1953

The author outlines the guaranteed public supply scheme which was in force in Yugoslavia from 1948 until 1953 when it was replaced by the market based supply. The guaranteed supply scheme, which was introduced due to a rapid growth in the number of people employed in non-agrarian production, and also for obvious ideological and political purposes, was characterized by a total state monopoly of the supply. To qualify as a beneficiary of the guaranteed supply scheme, one had to be employed and socially insured by a state institution. The quantity of guaranteed goods a beneficiary was entitled to depended on the arduousness of one's work. Basic foodstuffs, industrial products, clothing and footwear were redeemed against consumer vouchers. Buying on the free market was also possible, however, at considerably higher prices. After 1951, the guaranteed supply scheme was gradually relaxed and a greater emphasis was given to free sale. In September 1951, the consumer vouchers were replaced by monetary vouchers, and by the end of 1953 all payments were made only in cash. The voucher scheme was thus finally abolished.

* dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Key words: supply, commerce, legislation, economic politics, Federal Peoples Republic of Yugoslavia

Kot začasni način preskrbe prebivalstva, ki pa je trajala od konca vojne pa do začetka marca 1948 je bila v Jugoslaviji znana racionirana preskrba.¹ Zaradi uvedbe načrtnega gospodarstva in izvajanja 'prve petletke', ta je po prvem letu zašla v težave, kar se je kazalo zlasti na področju preskrbe prebivalstva, je bilo potrebno spremeniti način preskrbe. Zaradi poudarka na industrializaciji, kar je pomenilo hitro večanje števila zaposlenih v neagrarni proizvodnji, so se povečale potrebe po hrani. Nastal je namreč razkorak med številom zaposlenih v neagrarnem gospodarstvu in količino pridelane hrane; od leta 1946 do konca maja 1948 se je število zaposlenih izven kmetijske proizvodnje povečalo za slabih 50%, v istem času pa je količina žita, ki jo je odkupila država v obvezni in prosti prodaji narasla le za dobrih pol odstotka.² V začetku marca 1948 je bil zato uveden nov preskrbovalni sistem imenovan zagotovljena preskrba, ki je temeljila na načelu 'daj-dam'. Šlo je za menjavo med vasjo in mestom, agrarnim in neagrarnim gospodarstvom, za razmerje izraženo z geslom "vi za nas, mi za vas".

Razlogi za uvedbo sistema zagotovljene preskrbe, ki je ostal v veljavi do začetka leta 1953, so bili navedeni v preambuli k uredbi o preskrbi prebivalstva. V njej je bilo določeno, da se vsi za delo sposobni državljani morajo vključiti v proizvodnjo, za kar je bil (naj bi bil) vsak nagrajen po svojem dejanskem prispevku "k ljudski skupnosti".³

Do sistemskih sprememb pri preskrbi prebivalstva je prišlo v začetku leta 1948. Racionirana preskrba kot oblika vojnega gospodarstva, za katero je bilo v zakonu o petletki predvideno, da bo z dviganjem proizvodnje v kmetijstvu in industriji postopoma opuščena,⁴ je bila "na podlagi doseženih uspehov delovnega ljudstva v prvem letu izvajaja petletnega načrta"⁵ zamenjana s sistemom zagotovljene preskrbe. Ta način preskrbe prebivalstva pa je bil del širše zasnovane socialistične gospodarske politike in je tako vseboval politično-ideološke dejavnike. Kot takšnega je treba v sistem preskrbe šteti tudi način menjave med vasjo in mestom oziroma pridelovalci hrane in porabniki po sistemu tako imenovane vezane trgovine po vezanih cenah. Značilno za sistem zagotovljene preskrbe je tudi popolna prevlada države v trgovini, saj so bila z nacionalizacijo uzakonjena konec aprila 1948, podržavljena zasebna trgovska skladišča z zmogljivostjo 100 ton,⁶ z zakonom o zasebnih trgovinah⁷ pa so zasebni trgovski lokali prešli pod državno nadzorstvo.⁸ Značilnost tega obdobja preskrbe prebivalstva je tudi način pridobivanja živil, potrebnih za zagotovljeno preskrbo z odkupi kmetijskih pridelkov oziroma obveznimi oddajami. Nasploh je bilo neposredno trgovanje s kmeti

¹ O racionirani preskrbi glej v Zdenko Čepič: Zakonske osnove racionirane preskrbe v Jugoslaviji 1945-1948. Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2 (Ferenčev zbornik), str. 451-461.

² Boris Kidrič: Zbrano delo, knjiga III. Ljubljana 1978, str. 438.

³ Uradni list FLRJ, št. 12, številka 62, z dne 11. 2. 1948 (dalje UL FLRJ, 12-62/11. 2. 1948).

⁴ UL FLRJ, 36-280/30. 4. 1947; člen 20.

⁵ UL FLRJ, 12-62/11. 2. 1948.

⁶ UL FLRJ, 35-269/29. 4. 1948.

⁷ UL FLRJ, 89-288/12. 5. 1948.

⁸ Konec leta 1948 je v Sloveniji le še 1,4% trgovine potekalo preko zasebnih trgovcev. Arhiv Republike Slovenije, Ministrstvo za trgovino in preskrbo, fasc. 12; poročilo MTP LRS 24. 12. 1948. O ukinitvi zasebne trgovine glej v Jože Prinčič: *Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945-1948)*. Borec, april 1994, št. 529-531, str. 375-383.

omejevano in celo prepovedano, da so ti lahko več oddali za potrebe zagotovljene preskrbe. Z odredbo zveznega ministra trgovine in preskrbe je bilo določeno, kaj smejo kmetje prodajati na tržnici in kako lahko porabniki kupujejo neposredno pri kmetih. Določeno je bilo tudi, kje lahko kmetje prodajajo svoje pridelke; smeli so prodajati na tržnicah v okviru okraja, kjer so prebivali ali le v sosednjem okraju, ki je mejil na njihov 'domači' okraj; enako je veljalo tudi za potrošnike, če so kupovali neposredno pri kmetu.⁹

Zakonsko je organizacijo zagotovljene preskrbe urejala uredba o preskrbi prebivalstva¹⁰ iz februarja 1948, iz katere je izhajala skoraj vsa zakonodaja, ki je opredeljevala in urejala ta način preskrbe. Uvedeni so bili štirje načini preskrbe z živili in industrijskimi predmeti: zagotovljena preskrba, vezana trgovina z vezanimi cenami, to je s prodajo industrijskih izdelkov kmetom po nižjih enotnih cenah, vezano na prodajo kmetijskih pridelkov državi po določenih državnih cenah, s preskrbo kmetov v pasivnih in v vojni upostošenih krajih in z nakupom in prodajo na prostem trgu.

Zagotovljena preskrba je bila namenjena za preskrbovanje zaposlenih glede na težo in pogoje dela, važnost poklica, starost posameznega potrošnika in druge okoliščine. Pogoj je torej bil, da je bil potrošnik v najemnem delovnem razmerju in obvezno je moral biti zavarovan pri Državnem zavodu za socialno zavarovanje. Poleg teh so med uporabnike zagotovljene preskrbe spadali tudi njihovi družinski člani ter tudi otroci do 14. leta, čeprav njihovi starši niso bili na zagotovljeni preskrbi.¹¹ Iz zagotovljene preskrbe pa so bili izvzeti družinski člani 'preskrbovancev' (zakonec, otroci mlajši od 14 let, starši, bratje in sestre mlajši od 14 let), če so imeli posest, ki jim je omogočala 'samooskrbovanje' oziroma so lahko od prodaje izdelkov po vezanih cenah in prosti prodaji krili potrebe po osnovnih živilih in tudi industrijskih izdelkih.¹² V začetku leta 1950 je bilo natančneje določena velikost posestva, ki naj bi zagotavljala možnost 'samooskrbe' oziroma prodaje viškov. To so bila 2 ali več ha velika posestva.¹³

Uporabniki zagotovljene preskrbe so bili razvrščeni v potrošniške razrede, v katere jih je razvrščal minister za trgovino in preskrbo FLRJ. Potrošniških razredov je bilo za živila 12, za nakup tekstila in tekstilnih izdelkov ter obutve pa 5. Za zagotovljeno preskrbo so bile obvezne potrošniške nakaznice z nabavnimi točkami in odrezki z navedbo artiklov, ki jih je prodajalec ob nakupu odrezal. Potrošniške nakaznice so bile za živila in za oblačila ter obutev, pa tudi dodatne za nosečnice,¹⁴ bolnike, ki niso bili v bolnišnici, a so potrebovali dietno ali dodatno prehrano, za udarnike, novatorje in racionalizatorje ter nakaznice za izredne potrebe, kot na primer ob smrti v družini za nabavo žalne obleke, ob elementarnih nesrečah, požarih, povodnjih, ki so potrošnika prizadeli, pa tudi za ustanovitev

⁹ UL FLRJ, 34-268/28. 4. 1948; 95-807/30. 10. 1948.

¹⁰ UL FLRJ, 12-62/11. 2. 1948.

¹¹ UL FLRJ, 12-68/11. 2. 1948.

¹² UL FLRJ, 22-191/16. 3. 1949.

¹³ UL FLRJ, 4-34/21. 1. 1950.

¹⁴ Nosečnice so dobivale dodatne nakaznice, ko so dopolnile 5. mesec nosečnosti, po 7. mesecu pa so dobile nakaznico za izredne potrebe za nabavo opreme za novorojenčka do njegovega prvega leta. UL FLRJ, 60-502/16. 7. 1949. Do otrokovih dopolnjenih 6. mesecev je mati dobivala mesečno dodatno 3000 g moke, 500 g sladkorja, 400 g masti in 200 g mesa. Otrok je dobil redno potrošniško nakaznico za tekstil in obutev, ko je imel 6 mesecev. UL FLRJ, 7-65/1. 2. 1950.

novega gospodinjstva, torej ob poroki; v tem primeru je nakaznico dobil le eden od mladoporočencev.

Za delavce pri posebno težkih delih, za rudarje, gozdne delavce ipd., so bile živilske nakaznice TDa, TDb, SDa, GD, ostali zaposleni so bili razvrščeni v tri razrede (TD, SD, LD); svobodni poklici (odvetniki, zdravniki, zobozdravniki, lekarnarji itd.), rodbinski upokojeanci, obrtniki, kočijaži ipd. so spadali v razred Nav1, v Nav2 pa osebe, ki so vodile trgovske in gostinske lokale in njihovi družinski člani. Otroci so bili v treh potrošniških razredih: do 2 let Doj, od 2 do 7 let O in od 7 do 14 M. Potrošniške nakaznice so bile IR-1 za zaposlene, IR-2 za osebne upokojeance, dijake srednjih in strokovnih šol stare nad 14 let, tiste zaposlene, ki so dobivali od države uniformo ali delovno obleko (železničarji, poštarji), babice, perice ipd. Po potrošniški nakaznici IG so se preskrbovali rodbinski upokojeanci, obrtniki, svobodni poklici pa tudi duhovniki, za otroke do 2 let pa so bile nakaznice ID-1, od 2 do 14 pa ID-2.

Leto dni kasneje so bili potrošniški razredi razširjeni za živila in industrijske izdelke, s čimer je bilo še bolj natančno določeno, kdo spada v kateri razred in katera 'karta' mu pripada: delavci, ki so delali v rudarstvu, težki in vojaški industriji ter traktoristi so dobivali R-1a jamski (za rudarje v jamah), R-1a, R-1b 'karte', gozdni delavci R-gozdni, železničarji R-ž1, R-ž2, ostali zaposleni v državnem sektorju pa R-1, R-2, R-3. Za potrošniške karte za tekstil in obutev so ti spadali v razred IR-1a in IR-1. Otrokom glede na starost so bile namenjene 'karte' D-1, D-2, D-3, oziroma ID-1, ID-2 za industrijske proizvode. 'Karte' G pa so dobivali za živila svobodni poklici in tisti, ki niso bili zaposleni pri državi, za industrijske izdelke pa IG.¹⁵ Na novo so bili točkovani tudi industrijski izdelki zagotovljene preskrbe, vendar brez večjih sprememb, pač pa je bil spisek artiklov zagotovljene preskrbe razširjen.¹⁶ V pravilniku o potrošniških izkaznicah, izdanem konec marca 1949, pa so bili bolj natančno določeni tudi pogoji kdaj je zaposleni dobil 'karto' za tekstil in obutev. Pravico do nje je imel šele po treh mesecih zaposlitve za eno tromesečje, po pol leta dela za dve tromesečji. Če pa je zaposlitev samovoljno prekinil, mu je pravica do preskrbe 'ugasnila'.¹⁷ Delavec, ki je neopravičeno izostal z dela, tudi za čas izostanka ni imel pravice do živilske in potrošniške nakaznice, kar je veljalo tudi za njegove družinske člane.¹⁸

Namen teh določb je bil preprečevati pretirano fluktuacijo delovne sile in sezonsko zaposlovanje, kar so tedaj ocenjevali tudi kot politični problem.¹⁹ Ko pa so zaposleni in njihovi družinski člani bili na letnem dopustu zunaj kraja stalnega bivališča, so se preskrbovali na osnovi turističnih potrošniških nakaznic. Število je bilo odvisno od prijave bivanja v turističnem kraju oziroma je bilo bivanje treba javiti vnaprej, da je gostinski lokal lahko naročil potrebne količine živil, ki so jih gostje prejemale iz zagotovljene preskrbe.²⁰

¹⁵ UL FLRJ, 17-161/26. 2. 1949; še več potrošniških razredov so formirali aprila 1950, ko so iz G razreda napravili 6 novih, z bolj natančno opredelitvijo potrošnikov. UL FLRJ, 26-220/6. 4. 1950.

¹⁶ UL FLRJ, 17-162/26. 2. 1949.

¹⁷ UL FLRJ, 26-213/30. 3. 1949.

¹⁸ UL FLRJ, 40-337/11. 5. 1949.

¹⁹ Ustalitev delovne sile je bila v ozki povezavi z zagotovljeno preskrbo, tako da je bilo na podlagi Uredbe o ustalitvi delovne sile in o uskladitvi planov delovne sile s planom plačilnega fonda in planom zagotovljene preskrbe (UL FLRJ, 4-34/21. 1. 1950) izdano navodilo, kako so potrošniki dokazovali svojo pravico do zagotovljene preskrbe. UL FLRJ, 11-107/15. 2. 1950.

²⁰ UL FLRJ, 34-289/20. 4. 1949.

Potrošniške nakaznice je izdajal v mestih mestni oziroma rajonski ljudski odbor, na vasi pa KLO na podlagi seznama, ki ga je potrdil okrajni izvršilni odbor. Živilske nakaznice so bile mesečne, razen za kruh, ki so veljale le 3 dni, medtem ko so potrošniške nakaznice za nabavo oblačil in obutve, ki so jih prejeli uporabniki zagotovljene preskrbe, veljale leto dni, oziroma jih je moral potrošnik dati potrditi na rajonski LO ali KLO potrditi vsake tri mesece. Če kdo ni v tromesečju porabil vseh točk in odrezkov, je lahko z njimi kupoval v naslednjem tromesečju, kar je omogočalo zbiranje točk za kakšen večji nakup. Kje je potrošnik kupoval, ni bilo tako strogo določeno kot v sistemu racionirane preskrbe, vendar so potrošniki v mestih lahko kupovali le v prodajalnah na območju ljudskega odbora, ki je nakaznico izdal, kupci iz vasi pa v vseh prodajalah na območju okraja. Za nakup kruha je v mestu LO lahko določil prodajalno, kjer so morali potrošniki nekega rajona, četrti, ulice kupovati.²¹ Predpisana je bila tudi stroga evidenca uporabnikov zagotovljene preskrbe; KLO in MLO so morali voditi register, ki je moral biti na koncu vsakega meseca overjen, in kartoteko potrošnikov. Mesečno so morali LO poročati okrajnemu, ta republiškemu ministrstvu trgovine in preskrbe, ki je tudi vodilo kartoteko uporabnikov po okrajih in mestih, ta pa zveznemu ministrstvu trgovine in preskrbe s priloženimi poročili okrajev in mest.²²

Sredi leta 1949 je bil natančno predpisan način izdajanja potrošniških nakaznic in njihovo obračunavanje, kar je pomenilo kontrolo. Predpisan je bil postopek, kako je državljan postal uporabnik zagotovljene preskrbe in kdo mu je nato izdal živilsko in potrošniško nakaznico. Vsak potrošnik je moral biti registriran in je moral imeti potrjeno potrošniško potrdilo in prijavo. Da je to lahko dobil, je moral delodajalec ali kakšen drug organ z "zahtevnico" potrošnika prijaviti pri poverjeništvu za trgovino in preskrbo OLO, ta pa pri podružnici Narodne banke. Ta banka je nasploh imela pri preskrbi veliko vlogo, saj so njene podružnice potrošniške nakaznice izdajale, pa tudi vodile obračun in kontrolo prodanega blaga. Vsi odrezki in točke potrošniških nakaznic, ki so jih trgovci prejeli od kupcev in so jih morali nalepiti na točno določene pole, so namreč končali pri Narodni banki v Beogradu, ki je mesečno izvedla kontrolo in nato te nalepljene odrezke in nabavne točke uničila. Potrošnik je svojo 'karto' dobil v podjetju, kjer je bil zaposlen, ostali pa so jih dobili pri hišnih in uličnih zaupnikih ali KLO-jih. Za otroka je nakaznico dobil tisti roditelj, ki je prejemal 'otroške doklade'. Ob selitvi iz kraja je moral potrošnik izkaznico vrniti organu, ki mu jo je izdal. Vsako nakaznico je moral uporabnik plačati; osnovna živilska nakaznica je stala 2 dinarja, druge pa dinar.²³ Predpisano je bilo tudi, koliko manj živil in industrijskih izdelkov je dobil potrošnik, ki je neopravičeno izostal z dela; za tri dnevni neopravičen izostanek so mu bili odvzeti odrezki za kruh in kavo ter 1/5 odrezkov za meso in maščobe, pa tudi določeno število točk za tekstil in obutev. Odvzemanje odrezkov in točk je progresivno raslo z večanjem neopravičenih izostankov.²⁴

²¹ UL FLRJ, 12-71/11. 2. 1948.

²² UL FLRJ, 12-75/11. 2. 1948; UL FLRJ, 26-216/30. 3. 1949.

²³ UL FLRJ, 60-505/16. 7. 1949.

²⁴ UL FLRJ, 60-502/16. 7. 1949; s tem je bilo spremenjeno oz. dopolnjeno navodilo o tiskanju in izdajanju potrošniških nakaznic in ravnanju z njimi iz aprila 1949. UL FLRJ, 29-248/6. 4. 1949.

Količine živil so bile po potrošniških razredih različne. 'Težkemu' delavcu je dnevno pripadalo 800 g kruha, jamskemu rudarju pa 1000 g, mesečno pa 1500 g maščob, 7500 g mesa, 1500 g sladkorja, gozdnemu delavcu 1000 g kruha, vendar manj sladkorja in nič mesa, pač pa je temu bil zagotovljen nakup 2400 g suhe slanine. Zagotovljene količine so se manjšale glede na lažje delo, tako da so potrošniki Nav1 in Nav2 dobili po 250 g kruha dnevno, maščob pa 600 oz. 400 g, mesa pa od 1600 do 1000 g. Otrokom, starim od 2 do 7 let je pripadalo mesečno 1000 g mesa, 750 g sladkorja in 200 g kakava. Nosečnice so lahko kupile mesečno 1500 g mesa, 500 g maščob in 1600 g sladkorja.²⁵

Glede na razvrstitev v potrošniški razred je vsak potrošnik dobil določeno število nabavnih točk za tekstil in obutev. Zaposleni (razred IR-1) so dobili mesečno 160 točk, IR-2 140, IG 90, otroci 60 oz. 80, udarniki pa še dodatnih 70. Bilo pa je tudi točno določeno, katero obutev lahko potrošnik iz določenega razreda kupi; tako so lahko potrošniki IG, ID-1 in ID-2, torej otroci do 14. leta lahko na 'karte' zagotovljene preskrbe kupili le gumijaste škornje in galoše ter ribiške gumijaste škornje, ne pa tudi usnjenih čevljev.²⁶

Koliko je lahko na točke kupil, pa je bilo odvisno od vrednosti artikla. Za vsak artikel je bilo namreč točno določeno koliko točk in odrezkov je moral kupec dati. Za meter volnenega blaga iz česane volne za moško obleko je bilo treba dati 20 točk, za volneno konfekcijsko izdelano moško obleko 32 točk, za volneno krilo 12, enako za hlače, za moške nogavice 6, za ženske iz umetne svile 8, za delavske čevlje 40, prav toliko tudi za moške usnjene čevlje, za ženske nekoliko manj - 36, za gozperice 80 itd.²⁷ Jeseni 1949 je bilo določeno tudi število odrezkov - kuponov, ki so jih za kruh in moko prejeli potrošniki zagotovljene preskrbe, in koliko so morali dati za različne kruhe ali vrste moke. Tako je na primer rudar, ki je bil v najvišjem potrošniškem razredu, dobil 344 odrezkov za žitne izdelke, za 1 kg kruha iz 80% pšenične moke pa je moral dati 9 odrezkov; mesečno je na ta način lahko kupil 38 kg kruha te vrste.²⁸

Za nakup tekstilnih izdelkov in obutve so potrošniki zagotovljene preskrbe, ki so tri mesece izpolnjevali pogoje za to, od maja 1948 imeli na voljo tudi dodatne bone. Ti so se glasili na denarne zneske in ne na točke. Tako so potrošniki v delovnem razmerju dobili dodatne bone v vrednosti 450 dinarjev, drugi pa za 900 dinarjev, kar se je leto dni kasneje izenačilo za vse potrošnike na 600 dinarjev.²⁹ S temi boni je kupec plačal razliko med nižjo in višjo enotno ceno. Če je blago stalo po višji ceni 400 dinarjev, je potrošnik 100 dinarjev plačal v gotovini, razliko 300 dinarjev pa z dodatnimi boni. Po nižjih enotnih cenah so lahko na podlagi teh kupovali vse industrijske izdelke v prosti prodaji. To pa ni veljalo za izdelke črne metalurgije, ročno kmetijsko orodje, kmetijske priprave in stroje, delavske čevlje,

²⁵ Konec avgusta 1948 so potrošnikom, ki so prejeli dnevno manj kot 1000 g kruha povečali dnevno količino za 50 g (UL FLRJ, 72-611/25. 8. 1948), rudarjem, ki so delali v jamah, pa mesečne količine mesa iz 7500 g na 8500 g, sladkorja 1750 g namesto 1500 g in kot dodatek k količini zagotovljene preskrbe še 6000 g pšenične moke (UL FLRJ, 74-630/28. 8. 1948). Količine živil za vse potrošnike so bile povečane še februarja 1949, pa tudi število točk za nakup tekstila in obutve (UL FLRJ, 17-159/26. 2. 1949). Povečano količino sladkorja so potrošniki dobili v začetku aprila 1949 (UL FLRJ, 28-234/2. 4. 1949).

²⁶ UL FLRJ, 12-69/11. 2. 1948.

²⁷ UL FLRJ, 12-80/11. 2. 1948.

²⁸ UL FLRJ, 89-22/22. 10. 1949.

²⁹ UL FLRJ, 17-163/26. 2. 1949.

gojzerice, kar je bilo namenjeno za vezano trgovino s kmeti. Z dodatnimi boni je bilo možno kupovati v prodajalnah, kjer so prodajali blago v prosti prodaji. Koliko dodatnih bonov je bilo razdeljenih, pa je bilo v pristojnosti republiškega ministrstva trgovine in preskrbe glede na število zagotovljenih 'kart' za tekstil in obutev.³⁰

V letu 1950 se je število industrijskih izdelkov, ki so jih lahko kupovali potrošniki zagotovljene preskrbe, razširilo iz tekstilnih in obutve še na razne kovinske, steklene, elektrotehnične predmete, pohištvo, petrolej. Hkrati pa je bila uvedena nova razdelitev, ki je bila v zvezi s plačevanjem. Tekstilne izdelke, ti so spadali v skupino A, so potrošniki kupovali na nabavne točke, obutev in druge izdelke pa na denarne kupone. Kateri izdelki so se kupovali na nakazila, na točke in kateri samo na denarne bone je bilo določeno. Prav tako je bila določena vrednost teh za vsak potrošniški razred; letno so dobili delavci z najtežjimi deli za 1000 dinarjev denarnih kuponov, nato pa je ta znesek padal.³¹ Dva meseca kasneje je bilo število industrijskih izdelkov v zagotovljeni preskrbi še povečano; porabniki so lahko za denarne bone kupovali petrolej za razsvetljavo, šipe, sekire, škarje, keramično posodje, emajlirane posode, jedilni pribor, likalnike na oglje, budilke, mlinčke za kavo, meso, orehe, električne aparate (likalnike, namizne električne kuhalnike), otroške vozičke, dude, zobne ščetke, glavnike, šivanke, plašče in zračnice za kolesa, dele pohištva itd. Za nakup radijskega aparata ali pohištvene garniture pa je kupec potreboval posebno nakazilo, ki mu ga je izdalo poverjeništvo za trgovino in preskrbo okrajnega ali mestnega LO. Za te izdelke je bil namreč določen 'kontingent' za vsako republiko posebej.³²

Z uredbo o preskrbi prebivalstva so poleg zagotovljene preskrbe uvedli tudi sistem preskrbe kmetov po nižjih cenah, če so ti po določenih cenah posamezne kmetijske pridelke prodali državi. To je bila t.i. vezana trgovina, namen katere je bil zagotoviti preskrbo kmetov z industrijskimi izdelki po nižjih cenah in prebivalcev, zaposlenih in živečih v mestih, s kmetijskimi pridelki tudi po nižjih cenah.³³ Koliko je bila država pripravljena plačati kmetom za posamezni pridelek, je bilo natančno določeno z odredbo.³⁴ Za kmete, ki kot 'samooskrbovanci' sicer niso imeli pravice do zagotovljene preskrbe, je bila napravljena izjema v primeru, če so prebivali v pasivnih in v vojni upostošenih krajih; te je za vsako republiko določil republiški minister za trgovino in preskrbo sporazumno z zveznim in ministrom za delo, potrdil pa predsednik vlade FLRJ. Ti so tudi imeli pravico kupovanja živil in industrijskih izdelkov po nižjih enotnih cenah. Določena pa so bila pravila, kdo je upravičen do takšne preskrbe in kdaj ni; če je gospodarstvo pridelalo dovolj za svoje potrebe, ni bilo deležno ugodnosti nižjih cen, prav tako ne, če je imelo presežke za prodajo po vezanih cenah, ali če niso izpolnili obveznosti obvezne oddaje in če so bile v družini osebe stare nad 16 let, ki za delo na kmetiji niso bile potrebne, oziroma so se lahko zaposlile v drugih panogah in skrbele za preskrbo družinskih članov.³⁵ To je bil način 'novačenja' delavcev za industrijo. Določena so bila tudi živila, ki so jih lahko kupovali po nižjih cenah (kruh, moka ali žito,

³⁰ UL FLRJ, 38-237/8. 5. 1948.

³¹ UL FLRJ, 30-259/22. 4. 1950.

³² UL FLRJ, 40-360/14. 6. 1950.

³³ UL FLRJ, 12-64/11. 2. 1948.

³⁴ UL FLRJ, 12-67/11. 2. 1948.

³⁵ UL FLRJ, 12-63/11. 2. 1948.

sladkor) in industrijski izdelki, pa tudi količine; dnevno so lahko kupili po 250 g kruha in sladkorja. Za tekstil in obutev pa so jim bile glede na starost (odrasli, otroci) določene denarne vrednosti; oseba, stara nad 14 let, je imela pravico do nakupa industrijskega blaga v vrednosti 1000 dinarjev na leto.³⁶

Prebivalstvu pa je bilo v sistemu zagotovljene preskrbe omogočeno tudi kupovanje na prostem trgu po višjih cenah, ki pa so bile tudi določene. V prosti prodaji so bili tekstilni izdelki, obutev, kar je sicer spadalo tudi v zagotovljeno preskrbo, pa tudi izdelki kovinske (kmetijsko in drugo orodje ipd.), kemične industrije (modra galica, sredstva za varstvo rastlin, umetna gnojila ipd.), lesne industrije in gozdarstva, pa tudi petrolej.³⁷ V letu 1950 so bili mnogi od teh izdelkov uvrščeni v zagotovljeno preskrbo.³⁸ V prosti prodaji pa so bili na voljo vsi izdelki lokalnih industrijskih podjetij.³⁹

Kljub omogočeni prosti prodaji oziroma nakupom blaga široke porabe pa trg ni 'svobodno' deloval. Aprila 1950 je bila sicer zagotovljena prodaja blaga široke porabe po "cenah, ki ustrezajo trgu", čeprav je država nad njimi posredno še držala roko. Način formiranja cen je določal predsednik Gospodarskega sveta in z njim v soglasju predsednik Sveta za blagovni promet vlade FLRJ, torej minister za trgovino in preskrbo.⁴⁰ Cene na drobno pa so po njegovem ukazu, določali direktorji trgovskega podjetja, ki je blago prodajalo.⁴¹ Blago široke porabe v prosti prodaji so lahko prodajali le v posebnih prodajalnah in le izjemoma v tistih, kjer je bilo kupcem na voljo blago zagotovljene preskrbe ali po vezanih cenah. Cene na drobno so morale biti v prodajalnah vidno označene, trgovci pa so morali za to blago opravljati inventuro vsak mesec.⁴² Iz proste prodaje pa so bili izvzeti tobačni izdelki, vžigalice, sol, petrolej, svinčniki, papir in britvice.⁴³

V drugi polovici leta 1950 je bila preskrba prebivalstva zaradi suše, ki je prizadela Jugoslavijo, otežena. Zmanjšana je bila količina odkupljenih krušnih žit, tako da je bila zmanjšana tudi količina kruha iz zvezne zagotovljene preskrbe v povprečju za 10%. Zmanjšanje ni bilo enako za vse kategorije porabnikov; bolj se je zmanjšalo tistim, ki so dotedaj dobivali več.⁴⁴ Določeno je bilo tudi varčevanje s predmeti široke porabe. Dnevne in mesečne količine živil so bile zmanjšane, ukinjene so bile vse trgovine - magazini za posebno preskrbo določenih kategorij potrošnikov, ukinjeni so bili posebni počitniški domovi, gostinski obrati v uradih in podjetjih, razen delavskih preskrbovalnic, nasploh so bili zmanjšani in celo prepovedani privilegiji, ki so jih uživali določeni državljani-potrošniki.⁴⁵ Če razpoložljive zaloge živil zagotovljene preskrbe niso zadoščale za zagotavljanje potreb, je bil predpisan vrstni red, kateri kraji in kateri porabniki so imeli prednost. Najprej so morali zagotoviti preskrbo v najvažnejših industrijskih in rudarskih središčih ter večjih gradbiščih, nato večjim mestom, na koncu pa ostalim krajem.

³⁶ UL FLRJ, 26-198/31. 3. 1948.

³⁷ UL FLRJ, 12-66/11. 2. 1948.

³⁸ UL FLRJ, 30-259/ 22. 4. 1950; UL FLRJ, 40-360/14. 6. 1950.

³⁹ UL FLRJ, 16-150/23. 2. 1949.

⁴⁰ UL FLRJ, 29-247/19. 4. 1950.

⁴¹ UL FLRJ, 29-251/19. 4. 1950.

⁴² UL FLRJ, 29-252/19. 4. 1950.

⁴³ UL FLRJ, 29-253/19. 4. 1950. Papir in izdelki iz papirja so se začeli julija 1950 prodajati po "cenah, ki so ustrezale trgu". UL FLRJ, 42-385/ 28. 6. 1950.

⁴⁴ UL FLRJ, 57-513/4. 10. 1950.

⁴⁵ UL FLRJ, 59-532/18. 10. 1950.

Prednost so imele bolnišnice in drugi zdravstveni zavodi ter otroški vrtci. V vrstnem redu, po katerem so kupci lahko določeno živilo kupili, so bili na prvem mestu otroci.⁴⁶

V začetku leta 1951 so bile na področju preskrbe prebivalstva uvedene spremembe, ki so 'mehčale' načine zagotovljene preskrbe. Večji poudarek je bil na prosti prodaji po nižjih enotnih cenah, pri čemer so imeli potrošniki, prevzeti v zagotovljeno preskrbo, še popust na prodajne cene na drobno. Potrošniki, prevzeti v zagotovljeno preskrbo z živili, milom in kurjavo so kupovali blago proste prodaje na industrijske potrošniške nakaznice s popustom. Ta je znašal od prodajne cene na drobno 80%, tako da je ob nakupu blaga kupec plačal v trgovini 20% cene v gotovini, enak znesek pa v denarnih bonih iz potrošniške nakaznice. Za nakup industrijskih izdelkov so potrošniki, ki so bili razdeljeni v tri kategorije, namesto dotedaj devetih,⁴⁷ namreč dobili denarne kupone z določeno vsoto v dinarjih. Vsota je bila določena letno, nakaznico pa so dobili za tri mesece vnaprej in 1/4 predvidenega letnega zneska glede na kategorijo potrošnika; zaposleni so dobili letno za nakup industrijskega blaga na nakaznice za 3700 dinarjev denarnih kuponov, ki so jih morali dodati gotovini ob nakupu.⁴⁸ Sredi leta so bile industrijske potrošniške nakaznice in boni vezane trgovine zamenjani z industrijskimi in odkupnimi boni.⁴⁹ Popust so imeli tudi potrošniki, ki so dobivali bone za trgovino po vezanih cenah, torej kmetje, ki so viške po teh cenah prodali državi in dobili zato bone. Njim je bil priznan 65% popust; ob nakupu so 35% plačali v gotovini.⁵⁰ V primeru, ko kupec ni imel dovolj kuponov, je razliko do vrednosti, ki naj bi jo plačal v kuponih, plačal v gotovini, vendar je na ta način moral plačati več kot z denarnim bonom. Plačati je moral namreč štirikratno vrednost, kot bi jo sicer plačal v kuponih.⁵¹

Razliko, ki je nastala med prodajno ceno na drobno, in tistim, kar je potrošnik plačal v gotovini, je država trgovskim podjetjem povrnila prek Narodne banke. Za vrednost enega dinarja v denarnih kuponih je bila priznana vrednost štirih dinarjev v gotovini; v primeru vezane trgovine je 3,5 dinarjev iz bonov veljalo 6,5 dinarja.⁵² Kupec je tako v resnici plačal le 20% prodajne cene blaga.

Večina izdelkov za široko porabo je bila v prosti prodaji oziroma so jo potrošniki zagotovljene preskrbe kupovali s popustom po cenah, ki so se ustvarjale bolj ali manj svobodno. Po določenih cenah pa so bili v prodaji tobak in tobačni izdelki, vžigalice, sol, petrolej in oprema za novorojenčke. Sol in petrolej je bilo možno

⁴⁶ UL FLRJ, 61-552/25. 10. 1950.

⁴⁷ UL FLRJ, 3-31/15. 1. 1951.

⁴⁸ UL FLRJ, 3-29/ 15. 1. 1951. Aprila 1951 je bil ta letni znesek povečan na 4200 dinarjev. UL FLRJ, 19-191/11. 4 1951.

⁴⁹ UL FLRJ, 31-314/4. 7. 1951.

⁵⁰ UL FLRJ, 3-27/15. 1. 1951.

⁵¹ V primeru da je blago stalo 1400 dinarjev je moral plačati 280 dinarjev v gotovini in enako vrednost v kuponih; če je imel teh le za 100 dinarjev, je te izročil trgovcu, kar mu je ta obračunal štirikratno, torej kot 400 dinarjev. To je odštel od prodajne cene blaga, potrošnik pa je moral plačati 1000 dinarjev za blago, ki bi ga sicer plačal 280 dinarjev in 280 v denarnih bonih. Na ta način je namreč potrošnik, ki ni imel denarnih kuponov, iz potrošniške nakaznice plačal tudi povračilo (regres), ki ga je drugače trgovcem plačala prek Narodne banke država.

⁵² Za blago po prodajni ceni na drobno 1400 dinarjev je potrošnik plačal 280 dinarjev v gotovini in 280 dinarjev v kuponih, ki jih je Narodna banka obračunala 4 kratno, to je 1120 dinarjev, kar je s plačilom v gotovini zneslo 1400 dinarjev.

kupiti s popustom na denarne bone.⁵³ Od maja 1951 je država potrošnikom zagotovljene preskrbe zagotavljala od živil le še kruh, maščobe, sladkor, milo, kakav in riž za otroke ter kurjavo, popusti pa so veljali tudi za nakup živil. Potrošnik je tako dobil glede na kategorijo, v katero je spadal, mesečno denarne bone; 'težki' delavci so dobili za 240 dinarjev bonov,⁵⁴ drugi pa manj.⁵⁵ Potrošnik je za denarne bone lahko kupoval po vsem ozemlju države in ne le v 'svojem' okraju, kraju ali celo le pri od oblasti določenem trgovcu.

Septembra 1951 so potrošniške nakaznice za živila in milo nadomestili denarni boni. Zanje so potrošniki zagotovljene preskrbe kupovali kruh, sladkor, mast in kakav ter riž, ki sta bila namenjena le otrokom. Točno je bilo določeno, koliko bonov prejme posamezni potrošnik glede na kategorijo, v katero je bil uvrščen, za nakup določenega živila.⁵⁶ Mesec dni kasneje pa so bila glede na nanovo uvajan plačilni sistem namesto živilskih bonov uvedena denarna nadomestila, kar je pomenilo konec sistema preskrbe na 'karte' za živila, medtem pa so za nakup industrijskih izdelkov ostali v veljavi boni. Potrošniki so dobili glede na kategorijo določen znesek denarja izplačan ob plači oziroma so jo dvignili na ljudskem odboru; 'težki' delavci 2400, uslužbenci in upokojeanci 930, za otroke od 1060 do 1300, oficirji pa 2240 dinarjev.⁵⁷ Tistim, ki so živeli v takšnem gospodarstvu, kjer so sami pridobivali meso in mast, to so bili 'polproletarci', zaposleni v industriji, ki so živeli na vasi, pa so bili denarni zneski za nakup mesa in maščob odvzeti.⁵⁸ Ukinjene pa so bile dopolnilne nakaznice, ki so jih dobivale nosečnice. Do konca leta 1951 pa so potrošniki, ki so še imeli živilske bone, zanje lahko kupovali s popustom. Ob koncu leta pa je bil uveden za teden dni 10% popust tudi za industrijsko blago.⁵⁹

Industrijski boni, s katerimi so uporabniki kupovali industrijsko blago z 80% popustom, so bili v veljavi do 1. januarja 1953. Denarni prijemki, plače, otroški dodatki, pokojnine, invalidnine, so se od 15. decembra 1951 izplačevali le še v gotovini. Del, ki so ga prejemale potrošniki v industrijskih bonih, se je obračunaval v razmerju 1 bon za 4 dinarje.⁶⁰

Z letom 1953 je bil sistem zagotovljene preskrbe vključno z obveznimi odkupi kot delom sistema odpravljen. Porabniki za nakup niso več potrebovali 'kart', ki so bile v veljavi od konca vojne oziroma so jih spremljale že pred drugo svetovno vojno in med njo. Še vedno pa je bil vpliv države na oblikovanje cen, ki so bile sicer označene kot svobodno oblikovane, na trgu velik, prav tako pa je bila izbira oziroma možnost nakupa določenega blaga omejena.

⁵³ UL FLRJ, 3.45/15. 1. 1951.

⁵⁴ Za 1 kg kruha po 30 dinarjev je glede na 80% popust moral dati za 6 dinarjev bonov, torej je lahko kupil na bone 40 kg kruha.

⁵⁵ UL FLRJ, 23-242/9. 5. 1951.

⁵⁶ UL FLRJ, 42.43-402/26. 9. 1951.

⁵⁷ UL FLRJ, 48-445, 448/26. 10. 1951.

⁵⁸ UL FLRJ, 49-466/31. 10. 1951.

⁵⁹ UL FLRJ, 57-554/21. 12. 1951.

⁶⁰ UL FLRJ, 56-643/19. 11. 1952.

Zdenko Čepič

AN OUTLINE OF THE GUARANTEED SUPPLY SCHEME IN YUGOSLAVIA BETWEEN 1948 AND 1953

S u m m a r y

From the end of the Second World War until March 1948, the public in Yugoslavia was supplied on the rationed scheme basis. The introduction of a planned economy with accompanying industrialization caused a rapid increase in the number of employees in non-agrarian production. Consequently, a discrepancy developed between the number of people employed and the quantity of food produced. Due to the growing demands for food, the supply scheme had to be changed. These changes occurred in the beginning of 1948 when the rationed supply, as part of the war economy, was replaced by the guaranteed supply scheme. This scheme was part of a wider socialist economic policy and, as such, contained political and ideological elements.

The guaranteed supply scheme was characterized by a total state monopoly of trade. It was designed to provide food and other goods to the employees who were in a hired working relationship and were insured by the National Social Insurance Institute. The amount they were entitled to depended on their occupation, working conditions, age and other circumstances. Also entitled to the guaranteed supply were the beneficiary's family members and all children under the age of fourteen, regardless of whether their parents qualified as beneficiaries.

The beneficiaries were classified in several consumer categories: twelve for the purchase of foodstuffs and five for textile products and footwear. The beneficiaries of the guaranteed supply scheme redeemed goods against consumer vouchers on which individual items and purchase points were specified and were cut out by the salesmen. The vouchers were used for foodstuffs, clothing and footwear. There were additional vouchers for pregnant women, the sick who were not hospitalised but had special diets, shock workers, inventors and rationalisers, and vouchers for special needs, such as the purchase of wedding or mourning attire in the event of marriage or death in the family, as well as the needs arising from natural disasters. Food vouchers were valid for one month, except those for bread, which were only valid for three days. The vouchers for clothing and footwear could be used within one year but had to have their validity renewed every quarter. If all the vouchers and points were not used within one quarter, they could be transferred to the next which allowed for the collection of points for larger purchases. The quantity of guaranteed goods one was entitled to varied according to the consumer category and was in proportion with the arduousness of one's occupation. Every beneficiary received the number of points for the purchase of textile and footwear that was prescribed for his category. How much one was actually able to buy depended on the actual value of individual items, for each of which the number of points and vouchers required were specified.

Apart from the guaranteed supply scheme, the decree on public supply provided for an additional supply scheme for farmers who could buy goods at lower prices in exchange for selling their agricultural produce to the state at fixed prices. This was known as "exchange trade". Its purpose was to provide, at lower prices, industrial products for farmers and agricultural produce for the people living and working in urban areas.

The guaranteed supply scheme also allowed free market purchase. However, the free market prices, although fixed by the state, were much higher. At the beginning of 1951, changes were made in the public supply sector that gradually relaxed the guaranteed supply scheme. The state encouraged free sale at lower unified prices, whereby the beneficiaries of the guaranteed supply scheme enjoyed

further discounts on retail prices. In September 1951, the consumer vouchers for foodstuffs and soap were replaced by monetary vouchers. The industrial vouchers, which gave consumers an 80 percent discount on industrial goods, remained valid until January 1, 1953. After December 15, 1953, however, all kinds of income, such as salaries, child benefits, pensions and disability benefits were paid only in cash. In 1953, the guaranteed supply scheme with its compulsory redemption of goods was definitely abolished.